

„Célom a magyarság megismertetése az angolszász világgal...”

Beszélgetés Várdy Béla történésszel

Várdy Béla – vagy ahogyan angol nyelvű munkáinak szerzőjeként ismert, Steven Béla Várdy – 1936-ban született a Nógrád megyei Bercelen. Családjá a második világháború végén távozott Magyarországról. Néhány éves németországi tartózkodás után, 1951-ben vándorolt ki az Egyesült Államokba. Felsőfokú tanulmányait Clevelandben a Western Reserve és a John Carroll, majd a bloomingtoni Indiana egyetemeken végezte. Első ízben a topekai (Kansas) Washburn Egyetemen oktatott, ahol újkori európai történelmet adott elő. 1964 óta Pennsylvániában él, a pittsburghi Duquesne Egyetem tanára („McAnulty Distinguished Professor”), idővel a történelem tanszék vezetője lett. Eközben 1978-tól – mintegy tíz évig – a University of Pittsburgh állami egyetemen Kelet-Közép-Európa történetét, magyar nyelvet és művelődéstörténetet is tanított. Az utóbbi három évtizedben számos amerikai és európai egyetemen, kutatóintézetben volt meghívott vendégelőadó, illetve kutató, így az Eötvös Loránd Tudományegyetemen és az MTA Történettudományi Intézetében is. Több amerikai, magyar és nemzetközi tudományos társaság tagja, konferenciák gyakori szervezője és szereplője. Egyik alapítója és elnöke volt az Amerikai Magyar Történelmi Társulatnak. Feleségével és munkatársával, Várdy Huszár Ágnes irodalomtörténésszel és íróval létrehozták a Nyugat-Pennsylvániai Magyar Kulturális Társaságot, melynek keretében az elmúlt huszonöt esztendőben kiemelkedő magyar értelmiségiek egész sorát hívták meg és szerepeltették Pittsburghben. Kutatási területe elsősorban a magyar és a kelet-európai történetírásra, a 19. századi magyar művelődéstörténetre, az amerikai magyarság múltjára terjed ki. Már tudományos pályája kezdetén elhatározta, hogy életét a magyarságtudomány népszerűsítésének szenteli az angolszász világban, ezért nagyobb munkáit szinte kizárólag angol nyelven publikálta. (Első magyarul írott könyve, a *Magyarok az Újvilágban* csupán nemrég jelent meg.) Jóllehet műveit Magyarországon kevésbé ismerik, fenti döntésének eredménye az, hogy munkái nem csekély mértékben járultak hozzá a magyar múlt és művelődéstörténet tengerentúli népszerűsítéséhez. Várdy professzor erre legálább annyira büszke, mint arra, hogy egyetemi előadásait már amerikai diákok ezrei hallgatták; olyanok, akik különben vajmi keveset tudnának Magyarországról vagy Kelet-Európáról. Közülük nem egy azóta maga is történész lett, így adva tovább a tőle tanultakat. Volt tanítványai, kollégái három évvel ezelőtt jubileumi emlékkönyvet szerkesztettek tiszteletére.

Az alábbi interjú Várdy Bélával a szegedi Somogyi-könyvtár Vasváry-gyűjteményében tett látogatása alkalmával készült, 2002. október 17-én.

*

Manapság elég ritka, hogy történészek magas állami kitüntetésben részesülnek. Ön azonban 2001-ben elnyerte a Magyar Köztársaság Tiszti Keresztjének ún. Polgári Tagozatát. Mit jelent ez Önnek?

Természetesen nagy megtiszteltetésnek vettem és úgy érzem, külhonban végzett magyarságtudományi munkásságomat ismerték el velem. Feltehetően szerepe volt benne Király Béla tábornok-professzornak is, mert az általa szerkesztett, Amerikában megjelent könyvsorozat egyikében szerzőként magam is közreműködtem.

Milyen körülmények között került Ön az Egyesült Államokba?

Édesapám, aki behívott katona volt, a világháború végén Németországban amerikai fogságba esett. A család követte őt, s kiszabadulását ott vártuk meg. Hallván arról, hogy időközben mi történt idehaza, 1947-től az emigráncssorsot választottuk. Egy magyar menekülttáborban húzódtunk meg – én ezalatt a passauai gimnáziumba jártam – egészen 1951-ig. Ekkor az USA felajánlotta a kivándorlás lehetőségét, s mi éltünk vele. Rövidesen Clevelandben telepedtünk le, ahol tudvalevő, hogy sok magyar lakott még akkoriban. Egyetemi tanulmányaimat is itt kezdtem el. Eközben különösen jól megismertem az 1945 utáni magyar emigráció – az ún. *dp*-k („displaced person”) – sajátosságos világát, a Horthy-társadalom egykori tagjainak, funkcionáriusainak kissé anakronisztikus viselkedési formáit az Újvilágban. Csupán jellemző példaként említem, hogy Kovács Gyula altábornagy – a hajdani 2. magyar hadsereg parancsnokhelyettese –, aki jóllehet egyszerű sóprögetőként kereste kenyerét egy gyárban, magyar körökben továbbra is „kegyelmes úrnak” számított.

Hogyan lett Önből történész?

Világ életemben humán érdeklődésű voltam, szerettem a történelmet és az irodalmat, állandóan verseket írtam. Szüleim a harmincas évek konzervatív, hazafias szellemében neveltek. Először önszorgalomból, munka mellett jártam egyetemre. Végül Bloomingtonban az Indiana Egyetemen történelemből nyújtottam be doktori disszertációmát, 1966-ban. Akkoriban még nem volt olyan nagy divat az etnikai csoportok történetének kutatása, így értekezésemet Eötvös József politikai nézeteiről írtam. Előtte persze Magyarországon is végeztem kutatásokat. Célszerűbbnek véltem, hogy az USA története helyett inkább magyar, illetve kelet-európai történelemmel foglalkozzak.

A későbbiekben hogyan alakult történeti pályája?

Eötvöst egyelőre „félretéve,” a történetírás története kötötte le figyelmemet. Néhány tanulmányt követően így született meg 1976-ban a *Modern Hungarian Historiography* című könyvem, és még más munkák. Az 1970-es évek második felében azonban már előtérbe került az Egyesült Államokban az etnikai történetírás, így érdeklődésem az amerikai magyar történelemkutatás problematikája felé fordult. Magyarországon már Puskás Julianna, Rácz István foglalkoztak e kérdéssel, de kiderült, hogy amerikai részről előzőleg csupán újságírókból, lelkészekből stb. lett amatőr történetírók, krónikások publikáltak a kinti magyarság múltjáról. Itt Pivány Jenő, Kende Géza, Lengyel Emil, Vasváry Ödön és más régi emigráncok nevét említhetném meg, akik igen fontos és tiszteletreméltó gyűjtőmunkát végeztek, ám átfogó elemzések, szintézisek készítésére sajnos nemigen voltak képesek.

Így végül is Ön lett az első képzett, hivatásos amerikai történész, aki – miután belülről is jól látta, átélte a kinti magyar etnikai közösség helyzetét – az 1980-as években hozzálátott a tengerentúli emigráció történetének marxista ideológiától mentes feldolgozásához. Erről több megjelent kötete és számos cikke tanúskodik...

Első átfogó munkám az amerikai magyarságról *The Hungarian-Americans* címmel 1985-ben jelent meg Bostonban. Utána még jó pár kisebb-nagyobb tanulmányom, ismeretterjesztő cikksorozatam látott napvilágot e tárgykörben hazai és amerikai kiadványokban. Ezeknek mintegy összegzése az a kötet, amely 2001 óta immár magyar nyelven is hozzáférhető: a *Magyarok az Újvilágban. Az észak-amerikai magyarság rendhagyó története*. Ez egy tudományos ismeretterjesztő stílusban írott mű, amelyet a szélesebb olvasóközönségnek szántam, és szinte napjainkig tárgyalja a témát. De kutatók is haszonnal forgathatják, mert jegyzeteket és részletes bibliográfiát is tartalmaz.

Ehhez kapcsolódik a következő kérdés: hogyan látja az amerikai magyarság jelenét és jövőjét, vannak-e még feltáratlan fejezetei ennek a történetnek?

Az amerikai magyarság teljes történetét megírni lehetetlen, hiszen tagjai mindig is szét-szórta, egymástól távol eső csoportokban éltek. Képtelenség még azért is, mert a források egy része az egykori bevándorló közösségekkel együtt mára eltűnt. Az ember sorra veheti a nagyobb településeken élőket, vagy egy-egy példa alapján általánosíthat, mint ahogyan ezt én is tettem clevelandi, majd később pittsburghi személyes tapasztalataimra, kutatásaimra alapozva. Az 1950-es évek elején én még találkoztam századfordulón érkezett „öreg amerikaiakkal,” jól ismertem a világháború utáni „dp-menekültek” belső világát, és természetesen tanúja voltam az 1956-os hullám letelepedésének is. Jól láttam az egyszerű régebbi kivándorlók és az urizáló „45-ösök” közötti ellentéteket, majd pedig az elavult viselkedési formákra fittyet hányó „56-osok” érkezése nyomán keletkezett feszültségeket a kinti magyar társadalmi életben. Az asszimiláció következtében azóta egyre csökkenő létszámú amerikai magyarság jövőjét a magam részéről egyébként meglehetősen pesszimistán látom: ahhoz ugyanis, hogy a tengerentúli magyar etnikai csoport ismét növekedjék, legalább egy 1956-hoz hasonló méretű kivándorlási hullámra lenne szükség, amit persze józan észsel senki sem kívánhat. Van ugyan ma is bizonyos kiáramlás Magyarországról, de az egyéni és nem tömeges, tagjai legális vagy illegális munkavállalók; számukra a magyarságtudat őrzése csupán harmadlagos tényező. Ami hiányzik tehát, az a tömeges utánpótlás.

A 2002-es Kossuth-év megünneplése hogyan zajlott Amerikában? Tudtommal Ön is részt vállalt ebben.

1851–52-ben tett tengerentúli útja óta Kossuth Lajos a legismertebb magyar Amerikában. A 150 éves évfordulóról az amerikai magyarok annál is inkább megemlékeztek, mert az egybeesett születésének bicentenáriumával. Mintegy 25–30 magyarlakta központban volt Kossuth-ünnepség az év során, ezenkívül a bloomingtoni Indiana Egyetemen konferenciát is rendeztek tiszteletére. Az egyik legszínvonalasabb megemlékezést Columbus (Ohio) városában tartották. A zeneművekkal, angol és magyar nyelvű szavalatokkal illusztrált ünnepi eseményen Magyarországot Jeszenszky Géza nagykövet képviselte, aki beszédet is mondott; jómagam is rövid előadást tartottam Kossuthról. De még számos magyar szervezet emlékezett meg méltóképpen az évfordulóról Californiától Floridáig, New Yorktól Clevelandig. A háromnapos bloomingtoni tudományos konferenciának – melynek szervezője Szegedy-Maszák Mihály volt – magyarországi és amerikai szakemberek mellett magam is résztvevője voltam. Az ott elhangzott előadások külön kiadványban jelennek meg.

Egyetemi tanárként milyen módszerekkel és milyen történelemszemléletre neveli diákjait?

Elég tradicionális történésznek tartom magamat, nem szoktam különböző divatok hatására jobbra-balra kilengni, és ez áll oktatási metodikámra is. Elbeszélő történésznek nevezném magam, és ez írásaimra, előadásaimra egyaránt vonatkozik. Óráimon általában szabadon, jegyzetek nélkül adok elő, hogy úgy mondjam, „mesélek.” Közben felvetek bizonyos problémákat, illetve azok alternatíváit; ezekről elmondom a véleményemet is, de nem kötelező jelleggel! Például ha szóban vizsgáztatok, és ha egy történelmi kérdést a hallgató a saját argumentumaival alátámasztva képes új megvilágításba helyezni, akkor én azt hajlandó vagyok elfogadni, és nem ragaszkodom a magam álláspontjához. Tehát kritikus történelemszemléletre neveltem diákjaimat; megengedem, hogy önálló véleményük legyen! Vannak persze tények és dátumok, amelyeket nem kérdőjelezhetnek meg. Másrészt különös figyelmet fordítok arra, hogy nehogyan magyar szempontból elfogultnak tartsanak. Előfordult, hogy egy magyar tárgyú dolgozatban túlzó állításokat találtam, ekkor a biztonság kedvéért az egyik tanár kollégám véleményét is kikértem az adott hallgatói munkával kapcsolatban.

Mint történészt annak idején arra neveltek, hogy a történelmet lehetőleg úgy kell viszszaadni, ahogyan az a valóságban történt. Meg kell mondanom ugyanakkor, hogy az objektív szemléletnek manapság nincs nagy becsülete, mert a legtöbb megközelítésnek van valamilyen ideológiai felhangja. Sokan bizonyos célok igazolásának rendelik alá munkájukat. Ez nekem nem szimpatikus, bár tudom, hogy nem lehetünk teljesen tárgyilagosak, és abszolút objektív történetírás nem létezik. Viszont – amennyire ez emberileg lehetséges – a történész legalább próbáljon meg objektív maradni! Magam mindent megteszek annak érdekében, hogy ha dolgozom, emocionális kötődéseimet kikapcsoljam és ideológiáktól mentes maradjak. Ez persze nem zárja ki a kritikus szemléletet. Például nyíltan vallom, hogy a dualista korban a magyarok nagy hibát követtek el a nemzetiségi kérdést illetően, amikor túlzottan erőltették a magyarisítást, ami azután vissza is ütött.

Publikációs tevékenysége imponáló: mintegy tizennyolc könyvet írt vagy szerkesztett, és számtalan cikke, könyvfejezete látott napvilágot. Van-e valamilyen műhelytitka nagyfokú produktivitásának, alkotói módszerének?

Éppen nemrég számoltam össze: a recenziókkal együtt mintegy ötszáz cikkem, tanulmányom jelent meg a könyveken kívül. Én valójában mindig szerettem írni, s mint már említettem, eleinte költőnek készültem, annyi verset írtam. Visszatekintve, persze ezek már közel sem tűnnek olyan jónak ... Amikor történelemmel kezdtem foglalkozni, elsősorban a magyarság helyzete motivált, mert előzőleg azt tapasztaltam, hogy Amerikában úgyszólván alig ismernek bennünket és a múltunkat. Célul tűztem ki magam elé a magyarság megismertetését az angolszász világgal. Kiderült azonban, hogy ezt jóval nehezebb megvalósítani, mint gondoltam, mármint azt, hogy ha én sokat publikálok, akkor majd mindenki tisztában lesz a magyarság helyzetével és múltjával. Persze nem így történt, de azért én csak írtam... Eleinte én is az adatgyűjtés cédlázó módszerét követtem, s a feldolgozás elég nehézkesen haladt. Azonban minél többet írtam, az egyre könnyebben ment, olyannyira, hogy ha már nem írtam, hiányzott. Ma már természetesen nem cédlázok, más módszerekkel dolgozom. Ha az embernek van egy általános elképzelése egy bizonyos témával kapcsolatban s tudja, miről szeretne írni, ehhez beszerzi az anyagot, könyveket, xerox-másolatokat stb. Ezeket átolvasva kialakít egy koncepciót, majd nekilát az íráshoz. Ha valamilyen konkrét adatra van szüksége, megnézi. Tehát nincsen semmiféle különleges technikája vagy titka annak, ahogyan a munkámat végzem.

Magángyűjteménye egy részét – amerikai magyar újságokat – a szegedi Vasváry-gyűjteménynek adományozta. Milyen megfontolásból tette ezt?

Már az ötvenes évek eleje óta gyűjtöttem minden amerikai magyar vonatkozású dokumentumot, ezért soha nem dobtam ki még egy újságot sem. Sajnos azonban elérkezett az idő, amikor már nem tudtam hova tenni ez utóbbiakat, sőt használni is képtelenség volt őket. Én még személyesen ismertem Vasváry Ödönt Amerikában, és amikor benne felmerült, hogy híres gyűjteményét szülővárosa könyvtárának adja, azok közé tartoztam, akik megnyugtatták döntése helyességéről, mert szerintem a szegedi Somogyi-könyvtárban megbecsültebb helye van ennek az amerikai magyar anyagnak, mint egy nagy tengerentúli vagy budapesti könyvtárban. Így aztán magam is úgy döntöttem, hogy felhalmozódott újságkollekciómat Szegedre küldöm, annál is inkább, mert az Országos Széchényi Könyvtárban elég sok emigrációs sajtótermék megtalálható. Gyűjteményem és könyvtáram többi részét sem tervezem kinti amerikai magyar alapítványokra hagyni, mert hosszabb távon sajnos nem igazán látom biztosítva ezek jövőjét az Egyesült Államokban.

A legtöbbet publikáló amerikai magyar történészt jelenleg milyen kutatási tervek és témák foglalkoztatják?

Feleségemmel és egy texasi kollégával nemrég fejeztük be a 20. századi európai etnikai tisztogatásokról szóló tanulmánykötetünk szerkesztését. (Időközben megjelent – Cs. A.) Ez egy 2000-ben általam szervezett, mintegy ötven szakember részvételével lezajlott nemzetközi konferencia anyagát tartalmazza. A Greenwood Press kiadóval kötött szerződésemmel kötelez egy angol nyelvű magyar történelmi szintézis megírására, amely egy népek múltját bemutató sorozat részeként fog megjelenni. Feleségemmel tervezzük, hogy két tematikus válogatást adunk ki az elmúlt évtizedben írott tanulmányainkból, de a magyar változathoz még kiadót kell találni. Az utóbbi időben a „social banditry” témája keltette fel érdeklődésemet, amely talán „társadalmi banditizmusnak” fordítható. Ez a magyarországi, balkáni és délolaszországi „betyár jelenség” összehasonlító elemzését foglalja magában. Azt szeretném bemutatni, hogy e jelenség, az elnyomott szegény emberek lázadása a társadalom ellen sok esetben hogyan párosult a nemzeti szabadságra vágyó „politikai rebellis” fogalmával. Gondoljunk csak Rózsa Sándorra, akinek 1848-ban a nemzeti függetlenségért harcoló szabadcsapata volt, vagy a törökellenes hajdukok szerepére a Balkánon. Emellett mostanában az 1945-ben a Szovjetunióba „malenykij robotra” elhurcolt polgári lakosság sorsa is foglalkoztat; magyarországi tartózkodásunk alatt interjúkat készítettünk a még életben található deportáltakkal.

Az interjút készítette: Csillag András